

LIBERTATEA RELIGIOASĂ A CULTELOR DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Pr. Prof. univ. dr. Nechita RUNCAN

Universitatea Ovidius din Constanța, Romania

pr_runcan@yahoo.com

ABSTRACT: The Religious Freedom of Cults in Interwar Romania.

After the achievement of the *Great Union* of 1918, a series of fundamental actions followed in Romania to strengthen the unity in all plans, with priority in the administrative and legislative one.

In this context, one of the issues of major importance for the evolution of the Romanian society and of the reunited national state was the regulation of *the regime of religious cults* in Romania.

The Romanian state had to clarify its relations with those minority cults from the reallocated Romanian provinces - Bucovina, Bessarabia, Banat and Transylvania - non-existent in the Old Kingdom and which functioned in Romania by virtue of the legislations of the states in which they had been incorporated before 1918. In the conditions created after the Great Union, by increasing the share of the followers of the minority cults and diversifying their activity in Greater Romania, the Romanian state was facing a novel problem, difficult to solve by conceptions and ways of governing the Old Kingdom and that is why it was necessary to adopt a *special law* to regulate the *general regime of religious cults* in the country, a requirement also stipulated in *the Constitution of 1923*, Article 22. The representatives of the cults also pronounced themselves, in the interwar period, for the necessity of legal regulation of their relations with the *Romanian State*.

However, there were also pressure factors that determined the approval of the *Law on Cults* of 1928, recalling here the conclusion of *the Concordat with the Vatican* on May 10, 1927, on the one hand, and on the other hand, the insistence of the representatives of the Baptist cult to the Romanian government for its legal recognition, asking for support in this regard, through Nicolae Titulescu, at the *League of Nations*.

The Law of Cults of 1928 ordered the relations of the state with all minority cults in Romania, so that their being leads to a normal functioning of the Romanian society. It was a modern law, inspired by the concrete historical, spiritual, and confessional realities of Greater Romania and based on the norms

of international law, but which did not consider the legitimate demands of the Romanian Orthodox Church. For this reason, *the Law on the General Regime of Religious Denominations in Romania* was received with many reservations by the Romanian Orthodox Church.

Keywords: *Church, cults, law, ecumenical, constitution, concordat, Orthodox, Catholic.*

După realizarea *Marii Uniri* de la 1918, în România au urmat o serie de acțiuni fundamentale pentru consolidarea unității în toate planurile, cu prioritate în cel administrativ și legislativ. Numai astfel se putea guverna eficient și în folosul țării. Actul reîntregirii a adus, însă, în plan social, o problemă deosebit de complexă și care trebuia gestionată politic și administrativ cu multă măiestrie și cu fermitate, și anume *cea religioasă*. Reunirea celor patru provincii românești a determinat înfăptuirea, cu prioritate, a omogenizării instituționale statale. În acest context, una dintre problemele de importanță majoră pentru evoluția societății românești și a statului național reîntregit o constituia reglementarea *regimului cultelor religioase* din România¹.

a) Libertatea cultelor din România după Marea Unire din 1918

Statul român trebuia să-și clarifice raporturile sale cu acele culte minoritare din provinciile românești realipite - Bucovina, Basarabia, Banat și Transilvania – inexistente în Vechiul Regat și care funcționau în România în virtutea legislațiilor din statele în care fuseseră încorporate înainte de anul 1918². În condițiile create după Marea Unire, prin creșterea ponderii adep-

1 Pentru modul cum a fost gestionată *problema religioasă* sau *regimul general al cultelor din România* interbelică vezi lucrarea: *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cultelor*. Îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, Editura Albatros, București, 2000, p. V.

2 Vezi, în acest sens: Ion Dumitriu-Snagov, *Relațiile dintre Stat și Biserică*, Ed. Garamond, București, 1991; Idem, *Relațiile Stat-Biserică*, Ed. Garamond, București, 1996, p. 89-170; Ion Georgescu, *Momente din viața Bisericii unite din ultimii zece ani (1918-1928)*, București, 1929; Onisifor Ghibu, *După cinci ani de la Unire*, Tipografia Națională, Cluj, 1924; Idem, *Necesitatea unei revizuirii radicale a situației confesionale din Transilvania*, Tipografia Națională, Cluj, 1923; Idem, *O imperioasă problemă națională: unitatea religioasă a românilor*, Tiparul Tipografiei „Ateneul”, Beiuș, 1931; Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților*, București, 1976; Octavian Goga, *Probleme religioase*, în „Țara noastră”, București (anul III), nr. 1, 24 decembrie 1922, p. 78-340; Constantin Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare*, vol. XV-XVI, 1926-1929, București, 1930.

ților cultelor minoritare și diversificarea activității acestora în România Mare, statul român se confrunta cu o problemă inedită, greu de soluționat prin concepții și modalități de guvernare ale Vechiului Regat și de aceea se impunea cu necesitate adoptarea unei *legi speciale* care să reglementeze *regimul general al cultelor religioase* din țară, cerință stipulată de altfel, și în *Constituția din anul 1923*, articolul 22³.

Reprezentanții cultelor s-au pronunțat și ei, în perioada interbelică, pentru necesitatea reglementării legale a raporturilor lor cu *Statul român*⁴.

Au existat, însă, și factori de presiune care au determinat aprobarea *Legii cultelor* din 1928, amintind aici încheierea *Concordatului cu Vaticanul*⁵

3 Vezi „*Monitorul Oficial*”, al României, nr. 282, joi, 29 martie 1923, p. 13313-13314; Nechita Runcan, *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2004, p. 426, Anexa 13; Lazăr Iacob, *Regimul cultelor în România Întregită*, Ed. Ramuri, Craiova, 1931; Idem, *Biserica dominantă și egala îndreptățire a cultelor*, Tiparul Tipografiei Diecezane din Arad, Arad, 1936; Angela Banciu, *Rolul Constituției din 1923 în consolidarea unității naționale*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988; Romulus Cândea, *Organizarea bisericească în Constituție*, în vol. „*Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*”, Ed. Humanitas, București, 1990.

4 Vezi în acest sens, *Dezbateri parlamentare*. Adunarea deputaților. Sesiunea ordinară (prelungită) 1927-1928, *Ședința de miercuri, 4 aprilie 1928*, în „*Monitorul Oficial*”, nr. 94, 21 iunie 1928, p. 3032: Raportul prezentat de Dr. I. Mateiu în legătură cu proiectul de lege pentru *Regimul general al Cultelor*; și p. 3049-3058: *Expunere de motive* făcută de Al. Lapedatu, Ministrul cultelor și artelor; Poate fi consultat și ^{***}, *Omagiul Înalț Prea Sfinției Sale dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului. La douăzeci de ani de arhipăstorire*. Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1940, p. 135-139.

5 În privința problemei *Concordatului României cu Vaticanul* din 10 mai 1927, vezi lucrările: Dr. Ioan Lupaș, *Chestiunea Concordatului în raport cu suveranitatea Statului român și cu programul istoric al Partidului Național din Transilvania*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1928; Tudor Popescu, *Cea mai mare primejdie națională a României: Concordatul cu Papa*, Ed. Institutului de Arte Grafice „Răsăritul”, București, 1927; Dr. Nicolae Bălan, *Biserica împotriva Concordatului. Discurs rostit de Dr. Nicolae Bălan la Senat*, Sibiu, 1929; Idem, *Biserica Ortodoxă și Concordatul*, în „*Revista teologică*”, (anul XIX), Sibiu, 1929, p. 209-229; ^{***}, *Patriarhia Ortodoxă Română și Concordatul*. Hotărâre luată de Sfântul Sinod în *ședința de la 24 mai 1929*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1929; Elemer Gyarfás, *Le Concordat et les catholiques de Transilvanie. Discours au Senat, 23 mai 1929*, în „*Glasul minorităților*”, (anul VII), București, 1929, nr. 6, p. 217-147; Al. Lapedatu, *Concordatul*, în „*Generația Unirii*”, anul I, București, 1929, nr. 6, p. 1-24; Dr. Ioan Mateiu, *Valoarea Concordatului încheiat cu Vaticanul*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1929; Lazăr Iacob, *Cultul catolic în România. Concordatul cu Vaticanul*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1933; Onisifor Ghibu, *Nulitatea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1935; Ștefan Moldovan, *Concordatul în dreptul internațional și Concordatul Statului român cu Vaticanul*, Sibiu, 1942; Ioan N. Flo-

în 10 mai 1927, pe de o parte, iar pe de altă parte insistența reprezentanților cultului baptist pe lângă guvernul român pentru recunoașterea legală a acestuia, cerând sprijin în acest sens, prin Nicolae Titulescu, la *Societatea Națiunilor*.

Reglementarea relațiilor *Statului* cu *Biserica* a fost realizată succesiv, într-o anumită ordine de prioritate. Mai întâi au fost promulgate, la 6 mai 1925, *Legea și Statutul de organizare a Bisericii Ortodoxe Române*⁶, prin care se recunoștea că *Biserica Ortodoxă Română* este dominantă⁷ în statul român. În continuare rămânea de stabilit regimul unitar al celorlalte culte

ca, *Din istoria dreptului românesc. III. Concordatul, act diplomatic în slujba acțiunii catolice*, Tiparul Tipografiei Arhiepiscopale, Sibiu, 1933; Nechita Runcan, *Concordatul Vaticanului cu România. Considerații istorico-juridice*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2000; Idem, *Tratatul pentru semnarea și ratificarea Concordatului României cu Vaticanul*, în „Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei”, (anul IV), Constanța, 2000, nr. 7, p. 76-108; Idem, *Implicații politico-religioase ale Concordatului României cu Vaticanul*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2003.

6 În problema organizării *Bisericii Ortodoxe Române*, în perioada interbelică, se pot consulta: „*Monitorul Oficial*” al României, nr. 97, miercuri, 6 mai 1925, p. 4993-5015; ***, *Legea și statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1925; Miron Cristea, *Principiile fundamentale pentru organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1920, p. 1-44; N. Bălan, *Evanghelia și democrația. Ortodoxia și neamul. Biserica și statul* (Discurs în Senatul României), Sibiu, 1923, p. 1-45; ***, *Biserica și viața*, Sibiu, 1947, p. 57-89; Grigore Gh. Comșa, *Unificarea organizației noastre bisericești*, Sibiu, 1919, p. 1-54; Valer Moldovan, *Biserica Ortodoxă Română, și problema unificării. Studiu de drept bisericesc*, Cluj, 1921, p. 1-184; Valerian Șesan, *Reflexiuni asupra unificării organizației Bisericii Ortodoxe în România întregită*, Cernăuți, 1923; Idem, *Modificarea Legii și Statutului pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, Cernăuți, 1936, p. 87; Gh. Ciuhandu, *Reorganizarea centrelor ierarhice și unificarea bisericească*, București, 1923, p. 1-70; Al. Lepadatu, *Două cuvântări cu privire la noua lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române.*, București, 1925, p. 40; I. G. Savin, *Biserica română și noua ei organizare*, București, 1925, p. 104; N. Popovici (Arad), *Opinii asupra proiectului de modificare a Legii și statutului pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1936; Liviu Stan, *Mitropolitul N. Bălan, apărătorul și plinitorul tradiției șaguniene*, în vol. „Omagiu Î. P. S. Sale Dr. N. Bălan mitropolitul Ardealului”, Sibiu, 1940, p. 241-248; Milan Șesan, *Unificarea bisericească din 1918 ca act de întărire a unității politice a statului român*, în „*Mitropolia Ardealului*”, (anul XIII), Sibiu, 1968, nr. 11-12, p. 830-843; Aurel Gh. Bucălea, *Probleme în legătură cu canonicitatea în perioada reorganizării Bisericii Ortodoxe Române.*, între anii 1918-1925, în rev. „*Biserica Ortodoxă Română*”, (anul LXXXVII), București, 1969, nr. 11-12, p. 1198-1211. ***, *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cultelor-1928*, Îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, Ed. Albatros, București, 2000.

7 În privința statutului de Biserică dominantă a *Bisericii Ortodoxe* în România interbelică vezi studiile: Dr. N. Bălan, *Biserica neamului și drepturile ei*, Sibiu, 1928; Lazăr Iacob, *Biserica dominantă și egala îndreptățire a cultelor*, Tiparul Tipografiei Diecezane din Arad, Arad, 1936; Idem, *Regimul cultelor în România Întregită*, Ed. Ramuri, Craiova, 1931.

minoritare, care, prin diversitatea lor, a doctrinelor și ritualurilor lor religioase și prin interesele lor, prezentau aspecte inedite pentru politica guvernamentală interbelică. După cum menționa Al. Lapedatu⁸, în anul 1928, în România interbelică existau următoarele culte minoritare cu caracter istoric: *cultul român greco-catolic*(unit), *cultul catolic* (de rit latin, grec și armean) *cultul reformat* (calvin), *cultul evanghelic-luteran*, *cultul unitarian*, *cultul mozaic* și *cultul mahomedan*⁹; așadar, o varietate mare de culte religioase, al căror regim de funcționare trebuia reglementat fără întârziere. Însuși artizanul legislației în domeniul cultelor, ministrul Alexandru Lapedatu declara în *Expunerea de motive* la această lege că: „După votarea legii pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române, stabilirea unui regim unitar pe seama celorlalte culte din țară a devenit, pentru desăvârșirea operei de organizare a statului, o problemă de deosebită importanță, a cărei soluționare pe cale legislativă nu poate fi amânată”¹⁰.

În virtutea acestei realități existente după realizarea României Întregite, între anii 1926-1928, guvernul român a căutat să reglementeze legislativ regimul cultelor minoritare din România în spiritul principiilor de suveranitate și de edificare a societății democratice, bine precizate în *Constituția României* din anul 1923¹¹.

Pe temeiul *articolului 22* din *Constituția României* din 1923, Alexandru Lapedatu preciza că: „Statul român voiește să instituie un nou regim pentru culte. Acest regim nu poate să fie al statelor dispărute și de caracter medieval și clerical, ci al său propriu și cu principiile de libertate, naționalitate și democrație ale Europei revoluționare din prima jumătate a secolului al XX-lea. Organizarea noului stat român se face pe tradițiunile

8 Al. Lapedatu (1876-1950) a fost istoric, scriitor, profesor universitar la Cluj, om politic liberal, membru al Academiei Române (1918); ministru al Cultelor și Artelor (1923-1926; 1927-1928 și 1933-1936); președinte (1935-1936) și secretar (1938-1948) al Academiei Române; președinte al Comisiei Monumentelor; arestat de regimul comunist; mort în închisoarea de la Sighet. Informații mai ample despre el, vezi în vol. lui Ioan Oprea, *Al. Lapedatu în cultura română*, Ed. Enciclopedică, București, 1996.

9 Amănunte privind configurația religioasă în România interbelică vezi, pe larg, în: *Dezbateri parlamentare*. Adunarea deputaților. Sesiunea ordinară (prelungită) 1927-1928, *Ședința de miercuri*, 4 aprilie 1928, în „Monitorul Oficial”, nr. 94, 21 iunie 1928, p. 3032-3063; în mod special: *Expunerea de motiv* făcută de Al. Lapedatu, ministrul cultelor și artelor (p. 3049-3058).

10 *Ibidem*, p. 3049-3050.

11 Vezi: *Articolul 22* din *textul Constituției din 1923* relativ la culte, în „Monitorul Oficial”, nr. 282, joi, 29 martie 1923, p. 13313-13314.

sale vechi, căci acestea au fost și sunt pivotul în jurul căruia s-a făcut dezvoltarea politică și istorică a neamului românesc. Trebuie să se țină seama de aceasta la alcătuirea noii legislații românești. Nu suntem depozitarii trecutului și ai rostului altora, ci depozitarii propriului nostru trecut și al propriilor noastre rosturi”¹². Se exprimă astfel limpede voința guvernului român de a stabili regimul general al cultelor în concordanță cu tradițiile naționale și cu cerințele vremii. De altfel, adoptarea legii pentru regimul cultelor, din 1928, trebuia să marcheze, cu fast, împlinirea a unui deceniu de la Marea Unire din 1918, dovedind capacitatea *Statului român* de a edifica prin lege structura necesară funcționării tuturor compartimentelor societății, inclusiv a instituțiilor religioase.

Proces de lungă durată, elaborarea proiectului de lege a cultelor s-a arătat anevoioasă, datorită multor aspecte ridicate de prezența cultelor religioase minoritare în Statul român. Deși necesitatea adoptării legii cultelor era stringentă, abia în anul 1925 a fost elaborat un anteproiect, analizat de *Comisiile Senatului* în februarie- martie 1926. Căzând guvernul liberal al lui I. I. C. Brătianu, proiectul a fost preluat de către guvernul Averescu, însă, cum acesta a durat doar câteva luni, a revenit noului guvern liberal, instalat în anul 1927¹³, misiunea de desăvârșire a lui, prin ministrul cultelor, istoricul Alexandru Lapedatu.

Datorită complexității problemei religioase din România Întregită, inițiatorii proiectului de lege pentru regimul cultelor au cerut opinia tuturor reprezentanților cultelor religioase din noul Stat român încă din anul 1925. Astfel au fost consultați primul-ministru Vintilă Brătianu, episcopul Lăzăr al Romanului, comunitățile israelite congresuale și Status-ul romano-catolic din Ardeal și Banat, Uniunea Evreilor Români, Uniunea Comunităților Israelite din Vechiul Regat, Uniunea Comunităților Baptiste din România, Consistoriul Mitropoliei Ortodoxe Române din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, Consistoriul Lutheran din Transilvania, Arhiepiscopia catolică din București, Mitropolia greco-catolică din Blaj, Dieceza romano-catolică de rit latin Oradea, Consiliul Dirigent al Eparhiei Reformate din Ardeal, Consistoriul Bisericii Unitariene, Episcopia Lipovenilor, Biroul Central Israelit din Transilvania¹⁴.

12 Cf. ziarului „*Viitorul*”, București, 7 aprilie, 1928.

13 Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României*, Ed. Machiavelli, București, 1995, p. 89-90.

14 Pentru edificare poate fi consultată Biblioteca Academiei Române (în continuare B. A. R.), *Arhiva Alexandru Lapedatu*, Dosar: *În problema Legii Cultelor*, 1926, vol. XX, în întregime.

În general, toți reprezentanții cultelor minoritare din România Mare au solicitat o mai mare libertate și autonomie în raport cu Statutul român, aducând argumente teologice în sprijinul activității lor nestingherite asupra propriilor credincioși, și cerând respectarea trecutului și drepturilor istorice câștigate. Raportul Statului român cu toate cultele religioase recunoscute după anul 1918 trebuia să se statornicească pe temeiul exercitării noii sale suveranități asupra teritoriului reîntregit, suveranitate concretizată în proprietatea sa asupra tuturor bunurilor preluate de la fostele state stăpânitoare¹⁵.

Bunurile bisericești au intrat deci sub jurisdicția și în proprietatea Statului român, îndrituit să reglementeze raporturile sale cu orice instituție bisericească. Respectând principiul separării *Bisericii de Stat*¹⁶, România ca stat suveran a trebuit să fixeze, în norme juridice relațiile sale cu diversele culte religioase de pe teritoriul său pentru a proteja cu toată claritatea interesele naționale românești, care, în anumite probleme, nu coincideau cu ale unora dintre cultele religioase¹⁷.

Proiectul de lege privind regimul general al cultelor din România interbelică reprezenta o piatră de încercare pentru guvernele românești de-

15 În privința jurisdicției și proprietății Statului român asupra tuturor bunurilor preluate de la fostele state stăpânitoare, odată cu actul Unirii de la 1918, vezi: Lazăr Iacob, *Natura juridică a Patronatului suprem și drepturile suverane ale Statului român*, Ed. Institutului de arte grafice „Ardealul”, Cluj 1938; Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Patronatul ecleziastic ungar în raport cu drepturile Statului Român*, Arad, 1928; G. Plopu, *Patronat și inspecțiune*, Tipografia și Litografia românească, Oradea, 1926; Onisifor Ghibu, *Acțiunea catolicismului unguresc și a Sfântului Scaun în România întregită*, Ed. Institutului de arte grafice „Ardealul”, Cluj, 1934; I. Kosutány, *Egyházjog* (Drept Bisericesc), Cluj, 1906; Kérészy Zoltan, *Katholikus Egyházjog* (Drept bissericesc catolic), Pecs, 1927; Melichar Kalman, *A Katholikus autonomia Magyarországon* (Autonomia catolică în Ungaria), Budapest, 1907; Fracnoi Vilmos, *A magyar Királyi Kegyuri Jog Szent Isvantol Maria Tereziag* (Dreptul de patronat al regilor unguri de la Sfântul Ștefan până la Maria Tereza), Budapest, 1895; Boncz Ferencz, *A vallas Királyi felsegjojok* (Drepturile suverane în afacerile religioase), Budapest, 1894; Lazăr Iacob, *Biserica dominantă și egala îndreptățire a cultelor*, Arad, 1936; Meszleny Zoltan, *A fokegyuri joges a forradalom* (Dreptul de patronat suprem și revoluție) Budapest, 1920.

16 Cf. N. Gr. Popescu-Prahova, *Raportul dintre Stat și Biserică*, Tipografia „Uniunea clericilor ortodocși din Basarabia”, Chișinău, 1936; Liviu Stan, *Biserică și Cult în Dreptul internațional*, în rev. „Ortodoxia”, (anul VIII), 1955, nr. 4, p. 356; Idem, *Legea cultelor*, București, 1950; Idem, *Relațiile dintre Biserică și Stat*, în rev. „Ortodoxia”, anul IV, București, 1952, nr. 3-4, p. 353-461; Șt. Țancov, *Statul și Biserica*, Sofia, 1931.

17 *Dezbateri parlamentare, Senatul...*, Ședința de vineri, 24 mai 1929, în „Monitorul Oficial”, nr. 54, 6 iulie 1929, p. 1846; *Discursul lui Alexandru Lapedatu*; p. 1899; *Discursul Mitropolitului Nicolae Bălan*; p. 1839-1840; *Discursul episcopului greco-catolic Iuliu Hossu*.

oarece el concentra întreaga gândire și acțiune politică a instituțiilor *Statului român* privind integritatea, independența, securitatea și suveranitatea națională, precum și respectarea normelor constituționale. Fără să se amestece în problemele care țineau strict de cult, Statul român urmărea firesc ca acțiunea oricărui cult religios din România să se desfășoare în limitele legale stabilite de el¹⁸.

b) Proiectul de lege privind regimul general al cultelor din România întregită în dezbatere publică

Nici o altă lege din România Întregită nu a fost dezbătută cu atâta patos ca *legea privind regimul general al cultelor*. Cu mult timp înainte de punerea ei în discuția Parlamentului, această lege a determinat o amplă și însuflețită dezbatere publică în presa vremii. Spațiul nu ne îngăduie să ne referim la controversele dinainte de anul 1928, susținute în presă, ci vom prezenta doar dezbaterea referitoare la *legea cultelor* din ianuarie 1928 până în momentul discutării ei în cele două *Camere legislative*. Dificultatea subiectului abordat ne obligă la o prezentare cronologică a evenimentelor, pentru ca cititorul să aibă posibilitatea de a judeca atitudinile și comportamentele celor implicați în problemele religioase ale vremii. Uneori în dispută au intervenit personalități ale vieții religioase și culturale cu opinii dintre cele mai diverse¹⁹.

18 Constantin Schifirneț, *Biserica, stat și națiune*, studiu introductiv, în ****, Biserica noastră și cultele minoritare...* p. VIII.

19 Vezi, între altele, articolele lui Pamfil Șeicaru, în ziarul „*Curentul*” (anul I), București, nr. 31, vineri, 10 februarie 1928, p. 4; nr. 47, duminică, 26 februarie 1928, p. 1; nr. 56, marți 6 martie 1928, p. 1; nr. 69, luni 19 martie 1928, p. 5; nr. 71, miercuri, 20 martie 1928, p. 5; nr. 72, joi, 21 martie 1928, p. 5; nr. 75, marți, 24 martie 1928, p. 5; nr. 76, miercuri, 25 martie, 1928, p. 5; nr. 76, joi, 26 martie, 1928, p. 5; nr. 79, luni, 30 martie, 1928, p. 5. În aceste numere din „*Curentul*” se prezintă *Legea cultelor în dezbaterea parlamentară din Senat și Adunarea deputaților, făcându-se referiri și la Concordat*. Alte articole publicate de prelați ortodocși: *Întrunirea românilor ortodocși-Moștione*, în „*Telegraful Român*”, (anul LXXVI), Sibiu, 10 martie, 1928, nr. 21, p. 1-2; *Discursul Mitropolitului N. Bălan, rostit în ședința Senatului din 27 martie 1928*, publicat în „*Telegraful Român*”, anul LXXVI, Sibiu, 15 aprilie, 1928, nr. 31-32 - Supliment intitulat: *Biserica neamului și drepturile ei* - 21 pagini. Vezi și ziarele: „*Curentul*”, (anul I), București, nr. 16, joi, 26 ianuarie, 1928; „*Viitorul*”, (anul XX), București, nr. 6382, 26 mai, 1929; „*Neamul Românesc*”, (anul XXIV), București, nr. 117, 2 iunie 1929; „*Generația Unirii*”, Cluj, nr. 6, 1929; „*Telegraful Român*”, (anul LXXVI), Sibiu, nr. 21, 10 martie, 1928; nr. 31-32, 15 aprilie, 1928; „*Legea românească*”, (anul VII), Oradea, nr. 10, 15 mai, 1927; nr. 19, 1 octombrie, 1927 etc.

Controversele referitoare la relația dintre *Stat* și *cultele religioase* au apărut ca urmare a includerii, în proiectul de lege, a art. 45 referitor la averile bisericesti părăsite de credincioși, prevedere ce a determinat o opoziție dâră din partea greco-catolicilor. Art. 45, inițial art. 41, devenit mai apoi art. 47, prevedea dreptul Bisericii Ortodoxe Române de a îngloba în patrimoniul său material averile parohiilor unite care erau părăsite de credincioși ce s-ar fi reîntors în sânul Bisericii Ortodoxe Române. Se puneau întrebarea dacă *Statul român* putea interveni în această extrem de delicată chestiune generatoare de disensiuni puternice între cele două Biserici românești. Din nefericire, pe această dilemă s-a purtat timp de mai multe luni o polemică de o rară violență. În locul unei profunde analize, în care să prevaleze argumentele istorice, religioase și spirituale, s-a preferat tactica unei confruntări dure, cu formulări de acuzații și etichetări ce au pus în mișcare mijloace din cele mai variate, din partea ambelor Biserici românești - „Ortodoxă” și „unită”²⁰.

Din perspectivă istorică, comportamentul greco-catolicilor poate avea o explicație, și anume, aceea că după secole de luptă pentru afirmarea propriei identități naționale, sub un regim de stăpânire străină, *Biserica unită cu Roma* din Statul român reîntregit se vedea în situația unei noi confruntări – de data aceasta - cu Biserica soră Ortodoxă și chiar cu unele instituții ale Statului român. Însă nu se justificau sub nici o formă acuzațiile aduse Bisericii Ortodoxe Române de către ierarhia greco-catolică că aceasta ar fi o Biserică lipsită de orice deschidere către contemporaneitate sau o instituție păstrătoare doar a valorilor răsăritene și lipsită de orice înțelegere pentru cultura europeană. Sigur că nu putem trece cu vederea atitudinea exclusivistă a unor ierarhi și adepți ai *Bisericii unite* care caracterizau, uneori cu patimă, Biserica Ortodoxă Română ca fiind orientată exclusiv spre răsărit. Chiar și unii intelectuali ortodocși, precum Nae Ionescu și C. Rădulecu-Motru, exprimau opinii critice față de Biserica Ortodoxă Română. În disputa aprinsă pe marginea *Legii cultelor*, Nae Ionescu, de pildă, aprecia că „Statul român nu e creștin și nu e ortodox, ci e pur și simplu stat modern constituit în afara dreptului divin”²¹, prin urmare, Statul român nu poate interveni în reglementarea raporturilor dintre cele două Biserici – ortodoxă și unită.

20 Constantin Schifirneț, *Biserica noastră și cultele minoritare ...*, p. IX.

21 Vezi ziarul „*Curentul*”, din 27 februarie 1928, p. 1.

Pe tot parcursul dezbaterii publice a proiectului *Legii pentru regimul general al cultelor* s-au înregistrat aprige și neașteptate dispute între reprezentanții celor două Biserici românești, ajungându-se până la declanșarea unor incidente de stradă. Polemica s-a purtat, în principal, prin intermediul presei – „*Telegraful Român*” și „*Unirea*” – iar dialogul a fost purtat nu numai de oamenii Bisericii ci și de personalități culturale ale vremii, precum: Nae Ionescu²² Nichifor Crainic²³, Pamfil Șeicaru²⁴, Onisifor Ghibu²⁵, Nicolae Iorga²⁶ etc.

Unii reprezentanți ai uniților au fost foarte categorici împotriva art. 45 (art. 41/47) din proiectul *legii cultelor*, referitor la averile bisericesti. *Buletinul oficial al Bisericii Unite cu Roma*, „*Unirea*” declanșează, în ianuarie 1928, o campanie vădit potrivnică reglementării propuse de Biserica Ortodoxă Română. În nr. din 21 ianuarie 1928, „*Unirea*” arată interesul uniților „*mai ales, pentru dispozițiile ce se vor lua în aceste legiuri privitor la chestia averilor bisericesti*”²⁷. În susținerea poziției lor, Nae Ionescu preciza că art. 41 din proiectul *legii cultelor*, „trebuie înlăturat pentru că el nu ține seama de caracterul special al averii patrimoniale și de anumite obligațiuni pe care Statul român le-a contractat deja, și pentru că în ceea ce privește celelalte averi, natura eventualelor litigii nu comportă o legiferare specială, peste precizările date de dreptul comun”²⁸.

Poziția Bisericii Ortodoxe Române față de această spinoasă problemă și față de ezitarea guvernului de a menține art. 45 din proiectul *legii cultelor*, determinată de motive legate de reacția negativă a străinătății, este precizată astfel în „*Telegraful Român*”: „Dar, pentru Dumnezeu, n-ar fi mai înțelept să ne întrebăm din când în când și : Ce va zice Țara? E bine să se știe că țara aceasta pe care noi o înțelegem nu mai îngăduie să i se palmuiască jertfele și dreptatea nici de inconștiența dinlăuntru, nici de uneltirile din afară”²⁹.

22 Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, Ed. Hiperion, Chișinău, 1993, p. 51-54; 198-202; 206-210.

23 Nichifor Crainic, *Mărturii. Zile albe, zile negre*, vol. II, 1919-1944, text stabilit și îngrijit de Mircea Cenușă, în „*Tribuna*”, (anul II), serie nouă, Cluj, nr. 29 (1752), din 19 iulie, 1990, p. 6-18.

24 Pamfil Șeicaru, *Episcop catolic terorizând învățători de stat*, în „*Curentul*”, (anul I), București, vineri, 10 februarie, 1928, nr. 31, p. 2.

25 Onisifor Ghibu, *Pe marginea unei reviste catolice din Transilvania*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1928.

26 N. Iorga, *Dreptatea noastră*, în „*Unirea*”, (anul XXXVIII), Blaj, nr. 15, 14 aprilie, 1928, p. 3.

27 „*Unirea*”, Blaj, 21 ianuarie 1928, p. 1.

28 „*Cuvântul*”, București, 23 ianuarie 1928, p. 1.

29 „*Telegraful Român*”, Sibiu, 2 februarie 1928.

Biserica Ortodoxă Română cerea ca, odată cu părăsirea de către credincioși a unui cult, să fie trecută averea bisericească la cultul care îi primește. Biserica unită, dimpotrivă, susținea că averea nu este a credincioșilor, ci a Bisericii. Biserica Ortodoxă Română se considera îndreptățită să revendice acest drept al ei, derivat din poziția ei de Biserică originară, plămădită odată cu poporul român, și de aici motivarea caracterului său național, după cum arată „Telegraful Român” din 5 februarie, 1928: „Biserica românească ortodoxă s-a născut cu neamul nostru, s-a încheșat și a crescut cu el. Neamul românesc și credința ortodoxă sunt o simbioză, sintetizată în legea românească, ce ne-a format, ne-a educat, ne-a întărit. Biserica noastră ortodoxă a îmbinat fericirea cerească cu binele vremelnic al neamului întreg. Biserica unită este un hibrid, născut acum 227 ani din unirea câtorva protopopi cu papismul prozelitic, nu din necesitățile sufletești, nu din convingeri religioase adânci și simțite, nu din dorința maselor, ci din foloase materiale personale”³⁰. În același sens și spirit, *Comitetul Central al Asociației clerului ortodox*, reprezentat prin pr. Ioan Mihălcescu (președinte), pr. Gheorghe Ciuhandu (vicepreședinte) și pr. Gheorghe Popescu – Mălăești (secretar) a trimis un memoriu ministrului cultelor Alexandru Lapedatu, prin care se cerea eliminarea din proiectul *Legii cultelor* a tuturor pasajelor ce creează posibilitatea încheierii *Concordatului Vaticanului* cu România și „să se asigure prin legea cultelor și posibilitatea ca averea bisericească să treacă în mod proporțional cu cifra celor ce vor trece de la un cult la altul potrivit principiului canonic al Bisericii Ortodoxe”³¹.

Folosindu-ne de relațiile presei vremii, vom putea urmări acțiunile de protest organizate de grupările celor două Biserici românești. De pildă, ierarhii uniților, nemulțumiți de poziția guvernului față de proiectul *Legii cultelor*, după propuneri de amendamente și declarații în presă, au hotărât să treacă la folosirea protestelor de stradă. Mitropolitul Vasile Suci (1920-1935) al Blajului semna, la 15 februarie 1928, în București, împreună cu toți episcopii uniți, circulara *Chemarea la luptă*, în care denunța proiectul de *Lege pentru regimul general al cultelor* ca o primejdie și cerea clerului unit să facă procesiuni în semn de protest și rugăciune publică în întreaga Biserică greco-catolică. Circulara a fost trimisă clerului din întreaga mitropolie unită a Blajului, cu dispoziții asupra modului cum trebuiau organizate manifestațiile de protest. De altfel, au fost inițiate acțiuni de protest, înainte

30 *Ibidem*, 5 februarie, 1928.

31 Vezi articolul: *De la Asociația Clerului*, în „Telegraful Român”, Sibiu, 5 februarie, 1928, p. 2.

de a se da această circulară. Spre exemplu, la Gherla s-a ținut o adunare la care au participat toți preoții *Episcopiei unite de Gherla* și unde s-a constituit un *Comitet Central* pentru combaterea proiectului de lege pentru culte, în frunte cu canonicul Victor Bujor (președinte) și Titus Mălai (secretar). Comitetul a lansat un apel către credincioșii uniți la acțiuni de protest. Sute de telegrame au fost trimise la București, iar episcopii *Bisericii greco-catolice* au prezentat un memoriu ministrului cultelor și primului-ministru.³² În numărul său din 18 februarie 1928, ziarul „Unirea” anunța că episcopii uniți „sunt gata să meargă în această luptă până la cele din urmă, depunând ca «ultima rați» până și cârjele arhieresti, [pentru că] trebuie să aducă guvernul la înțelegerea că Biserica noastră [unită] nu va consimți niciodată ca singură să-și semneze sentința de moarte”³³. Alexandru Rusu consemna că „lupta împotriva proiectului monstruos al legii cultelor începe prin rugăciunile publice ale întregii Biserici”³⁴. La acest protest se referă și Nae Ionescu când spunea: „Dușmănia pornește de la blidul de linte, care în speță poartă numele de «averile bisericesti»”. De aceea el atrage atenția ca Sibiul (ortodox) „să nu uite că dacă Blajul (unit) are de ispășit un viciu (păcat) originar în constituirea patrimoniului său bisericesc, noi (ortodocșii) nu avem voie să ne încărcăm sufletele cu același păcat”³⁵. Un raport al Jandarmeriei din Năsăud arăta că preotul greco-catolic agita populația de la sate pentru a protesta împotriva votării legii cultelor, fiind „răspândite în comună manifeste de la Comitetul Central al Bisericii unite din Gherla”³⁶.

Intuind consecințele grave ce puteau afecta unitatea Statului român, dar și imaginea externă a guvernului român, din derularea acestor acțiuni de protest, Alexandru Lapedatu a cerut conducerii Bisericii unite să nu mai organizeze procesiuni. Deși solicitarea a fost acceptată, la Cluj și în alte localități ardelenene nu s-a ținut seama de această înțelegere, urmând să aibă loc o mare întâlnire de protest organizată de clerul unit. Atunci, ministrul de interne I. G. Duca a intervenit pe lângă mitropolitul greco-catolic Vasile Suciucă ca să nu mai țină întrunirea, întrucât guvernul român era hotărât să modifice articolul împrișinat (art. 45, 41, 47) și să dea satisfacție tuturor

32 Vezi articolul: *În jurul regimului general al cultelor*, în „Universul”, București, 1 martie 1928, p. 2.

33 Al. Rusu, *Cuvântul arhierilor*, în „Unirea”, Blaj, 18 februarie 1928, p. 1-2.

34 *Ibidem*, p. 2.

35 Nae Ionescu, *Protestul Blajului*, în „Cuvântul”, București, 18 februarie 1928.

36 B. A. R., *Arhiva Al. Lapedatu*, XXI, Varia 28. *Nota informativă nr. 5*, 21 februarie 1928.

cultelor. Primind aceste asigurări; mitropolitul Vasile Suciu i-a trimis lui I. G. Duca o telegramă, prin care îl informa: „Răspund telegramei dvs. nr. 581 – comunicăm că am dat ordin telegrafic tuturor protopopilor arhidiecezani și circulară către întreaga provincie mitropolitană ca deocamdată să nu se facă procesiuni”³⁷.

Alexandru Lapedatu declară că agitația stârnită de proiectul *legii cultelor* nu are nicio fundamentare serioasă ci „sunt la mijloc chestiuni de interes local care nu au nimic de-a face cu interesele superioare de stat”³⁸.

Polemica între cele două Biserici românești se întinde înainte ca proiectul de lege să fie pus în dezbaterea Senatului. Astfel, în numărul ziarului „Unirea” din 25 februarie 1928, ierarhii *Bisericii Ortodoxe Române* erau etichetați ca: „propagandiștii culturii sârbo-bulgaro-moscovite”, „apostoli falși”, „vânători de suflete”, „răpitori de biserici”, „indivizi cu inimă de fiară”, „călai”, „ostașii lui Iuda”, „lupi care umblă urlând pe toate drumurile pentru a jefui, a exploata și a tortura”, „dihania bizantină”³⁹. La aceste invective vor răspunde mai mulți reprezentanți ai *Bisericii Ortodoxe Române*, în dezbaterile parlamentare din Senat pe marginea proiectului *legii cultelor*, între care amintim pe I. Turcu, Gh. Ciuhandu, Lucian Triteanu, Grigorie Comșa etc.⁴⁰.

Bisericii Ortodoxe Române a ținut să-și precizeze clar poziția față de proiectul de *Lege privind regimul general al cultelor* din România Întregită, mai ales în vâltoarea agitațiilor create în jurul acestei legi. Pentru aceasta, în ziua de 4 martie 1928, a avut loc, în sala de conferință din Parcul Carol, adunarea celor peste 3000 de creștini ortodocși, între care numeroși preoți, cu scopul de a răspunde „*provocărilor*” clerului unit. Luând cuvântul preotul Ioan Mihălcescu, decanul Facultății de Teologie din București și președintele *Asociației Generale a Clerului Ortodox din România* afirma, printre altele: „Protestăm cu toată puterea contra faptului că conducătorii noștri ne lasă în completă necunoștință despre această gravă problemă a legii cultelor minoritare [...]. Protestăm cu toată energia în contra acestei crime ce se săvârșește în contra neamului nostru dominant, căci prin acest fapt se desființează adevărata tărie a religiei noastre strămoșești creștine

37 B. A. R., *Arhiva Al. Lapedatu*, XXI, Varia 28. *Telegramă*; vezi și ziarul „Cuvântul”, București, 27 februarie, 1928, p. 6.

38 *Legea cultelor*, în „Cuvântul”, 23 februarie 1928.

39 Vezi: „Unirea”, Blaj, 25 februarie 1928.

40 Vezi: *Dezbateri parlamentare. Senat...*, 22 aprilie 1928, în „Monitorul Oficial”, nr. 89, 1928, p. 979-1315.

ortodoxe, admițându-se prin lege că neamul nostru ar putea avea două și chiar mai multe religii. Acest fapt este contra istoriei noastre care arată că creștinismul ortodox este anterior formării neamului nostru românesc și statelor politice românești. Numai noi ortodocșii am întemeiat România Mare[...]. Întemeiați pe art. 1, 5 și 22 din Constituție care arată că România este statul numai al neamului nostru dominant, că el este și trebuie să rămână în vecii vecilor unitar, protestăm față de Concordat, și față de recunoașterea cultului baptist. Protestăm principial în contra legii regimului cultelor pentru că cultele sunt forme ale religiilor care sunt numai elemente componente ale națiunilor; trebuie deci votată legea pentru organizarea națiunilor minoritare, care va reglementa fiecare din cele trei elemente componente constituționale: originea etnică, limba și religia. Numai prin această lege care va fixa raporturile dintre națiunile minoritare și dintre națiunea dominantă și statul român, se va obține o pașnică conviețuire între cetățenii români ai țării noastre. De aceea, cerem onoratului guvern să renunțe la legea cultelor și să aducă legea pentru organizarea națiunilor”⁴¹.

Așadar, *Biserica Ortodoxă Română* exprima, de fapt, statutul său tradițional de instituție religioasă a națiunii române, așa cum se afirmă ea necondiționat și incontestabil înainte de primul război mondial în Vechiul Regat. Contextul politic și social din Statul român întregit, influențat de presiuni interne, cu deosebire din partea *Bisericii Române Unite*, și presiuni externe asupra statutului *Bisericii Ortodoxe Române*, a adus tulburare mare între ierarhii și credincioșii ortodocși români.

În aceeași zi de 4 martie 1928, Alexandrina Cantacuzino, președinta *Societății Ortodoxe a Femeilor Române*, adat publicității în ziarul „*Universul*” un articol⁴² prin care face un apel la „dezmeticire” către autorii manifestelor de la Gherla.

Pe lângă *Legea cultelor* din 1928, o altă temă de intensă controversă între ierarhii ortodocși și guvernul român a constituit-o încheierea *Concordatului* României cu Vaticanul, la 10 mai 1927, ceea ce determina ca proiectul legii cultelor să fie, după aprecierea *Bisericii Ortodoxe Române*, „una dintre marile anomalii în legislația noastră, pentru că a fost semnat întâi Concordatul, și nu *Legea cultelor*. Unele din dispozițiile legii cultelor caută să se acomodeze dispozițiilor din textul *Concordatului*”⁴³.

41 Extras din „*Telegraful Român*”, Sibiu, 10 martie 1928.

42 Alexandrina Cantacuzino, *Dezmeticiți-vă!*, în „*Universul*”, București, 5 martie, 1928, p. 6.

43 Vezi articolul: *O mare anomalie*, în „*Telegraful Român*”, Sibiu, 3 martie 1928.

Reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române solicitau, în mod justificat, clarificări în legătură cu *Concordatul* din partea Guvernului român despre care nu se făcuse, oficial, nici o comunicare publică. Biserica Ortodoxă Română arăta că există un viciu al politicii guvernamentale față de legiferarea cultelor religioase, și anume acela de aliniere a proiectului de lege la unele prevederi ale *Concordatului*, ceea ce pentru Biserica Ortodoxă Română constituia un act de limitare a suveranității Statului român.⁴⁴ În acest temei, în ziua de 6 martie 1928, mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan i-a adresat ministrului cultelor Alexandru Lapedatu întrebarea dacă Guvernul român este de acord cu textul *Concordatului* semnat de Vasile Goldiș în mai 1927, precizând că: „Ne găsim în situația anormală de a face o lucrare inversă, trebuind să aducem Legea cultelor în conformitate cu condițiile *Concordatului* semnat; ne găsim în situația de a nu ne mișca liber, conform cu drepturile acestui for legislativ”. Înalțul ierarh ortodox, continuând ideea, îi sugerează ministrului dacă nu crede că „ieșirea din această situație falsă și forțată” nu se poate realiza „decât denunțând *Concordatul*”⁴⁵. Totodată, i-a cerut ministrului cultelor să-i pună la dispoziție dosarul tratativelor pentru încheierea *Concordatului*. Nu cunoaștem răspunsul dat de ministrul cultelor înaltului ierarh de la Sibiu, cert este, însă, faptul că acceptarea *Concordatului* urma să creeze, de-a lungul timpului, tensiuni între Biserica Ortodoxă Română și guvernele românești.

Aceasta ar explica, într-o bună măsură, preocuparea permanentă a Bisericii Ortodoxe Române, fără a accepta vreo concesie, de a menține în proiectul legii cultelor art. 45 referitor la preluarea averii enoriașilor care părăsesc cultul de către Biserică, ca o acțiune legislativă desfășurată în deplină libertate și suveranitate, dincolo de orice ingerință statuată prin *Concordat* sau de către orice altă instanță dinafara granițelor Statului român. Era, în fond, o chestiune de demnitate arhierescă și națională din partea reprezentanților Bisericii Ortodoxe Române, ca biserică autocefală⁴⁶.

Ierarhia „unită” exprima în continuare împotrivire față de proiectul legii cultelor. Astfel, în ziua de 6 martie 1928, s-a ținut la Cluj adunarea greco-catolicilor din Ardeal, la care au participat un mare număr de cre-

44 Nechita Runcan, *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2004, p. 220-221.

45 „*Telegraful Român*”, Sibiu, 14 martie 1928.

46 Constantin Schifirneț, *Biserică, stat și națiune*, studiu introductiv, în vol. *** *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. XVII.

dincioși „uniți” din toate eparhiile. La această manifestare s-a hotărât ca în ziua de duminică, 11 martie 1928, să se facă procesiuni și adunări în toate satele românești cu credincioși greco-catolici iar în duminica următoare (18 martie 1928) să se organizeze procesiuni solemne și rugăciuni publice în bisericile de la orașe și să se convoace la Cluj o adunare a românilor greco-catolici din Ardeal. „În decursul consfătuirii a domnit o atmosferă de mare însuflețire”⁴⁷.

Situația tensionată l-a determinat pe prefectul Clujului să-i ceară ministrului de interne I. G. Duca să ia contact cu mitropolitul greco-catolic Vasile Suci, care se găsea atunci la București, rugându-l să repete ordinul de amânare și să oprească aceste procesiuni. Aceasta cu atât mai mult cu cât „Partidul Național Țărănesc exploatează hotărârea luată și ar fi decis ca în ziua de 18 martie 1928 să țină ședințe de ale organizațiilor lor, ca servindu-se de afluența venită să dea procesiunilor caracter politic”⁴⁸.

În viziunea uniților conflictul căpătase dimensiuni de-a dreptul apocaliptice. Pe prima pagină a ziarului „Unirea” din 10 martie 1928 apărea catedrala Blajului „cuprinsă” de flăcări, iar într-un articol se declara cu emfază: „Cea mai frumoasă, cea mai solidă piatră la temelia României Mari noi am pus-o: Biserica unită cu Roma [...]. Noi suntem fereastra Balcanului deschisă spre Apus”⁴⁹. Atitudinea uniților față de Biserica Ortodoxă Română nu se limitează numai la exprimarea unor idei referitoare la rolul și relațiile dintre cele două biserici românești. Ei recurg la un limbaj inadecvat unei polemici civilizate. De pildă, un articol, semnat de Alexandru Rusu avea titlul *Nebunia ortodoxă*, semn ce anunța că se depășeau limitele unei dezbatere oneste și urbane⁵⁰. În tumultul acestei zgomotoase polemici, la 1 martie 1928, Alexandru Lapedatu a cerut ca proiectul *Legii pentru regimul general al Cultelor* să fie depus la Parlament în forma sa inițială, urmând ca eventualele modificări (inclusiv la art. 45) să se facă în Senat și Camera deputaților. A doua zi, o delegație a Bisericii romano-catolice, condusă de Gustav Carol Májláth a fost primită în audiență la primul-ministru Vintilă Brătianu. La prânz, aceeași delegație a fost primită de patriarhul Miron Cristea la Palatul Regal. Tot în aceeași zi a avut loc o consfătuire unde s-a discutat

47 B.A.R. Arhiva Alexandru Lapedatu, XXI. Varia 28: Nota Direcției Siguranței Generale, 9 martie 1928.

48 *Ibidem*: Adresa Prefecturii de Cluj către I. G. Duca, 12 martie, 1928.

49 Vezi articolul: *Noul regim al cultelor*, în „Unirea”, Blaj, 10 martie 1928, p. 1.

50 Alexandru Rusu, *Nebunia ortodoxă*, în „Unirea”, Blaj, 17 martie, 1928.

despre *Legea cultelor*⁵¹. În ziua de 3 martie 1928, proiectul *Legii cultelor* a fost depus de către Al. Lapedatu la Senat, după ce *Consiliul Legislativ* și-a dat avizul, fără să opereze modificări esențiale. În aceeași zi, arhiepiscopul romano-catolic de București Al. Th. Cizar a înmânat ministrului cultelor Al. Lapedatu un memoriu cuprinzând punctul de vedere al Bisericii romano-catolice față de noua lege a cultelor. Cu toate că a fost depus la Senat, proiectul legii cultelor a continuat să fie discutat în presă⁵².

Nici partidele politice nu au stat pasive față de discuțiile parlamentare asupra legii cultelor. De pildă, 17 preoți uniți au demisionat din organizația liberală de Cluj, întrucât „guvernul ar fi introdus în legea cultelor dispoziții care provoacă agitație”⁵³. În urma ședinței Comitetului de direcție al P. N. Ț., din ziua de 8 martie 1928, acest partid declara într-un comunicat de presă că „P. N. Ț. regretă lupta provocată între deosebitele credințe din țară, reprobă expresiunile jignitoare ale unora ori altora dintre ele din orice parte ar veni”⁵⁴.

La rândul său, Nae Ionescu, exprimându-și fără echivoc poziția, declara că reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române „nu au putut aduce argumente canonice”⁵⁵ pentru menținerea art. 45 din *Legea cultelor*. Proiectul de lege pentru culte recunoștea drepturile cultului baptist, introduse la cererea insistentă a lui N. Titulescu⁵⁶.

c) Proiectul de Lege pentru regimul general al cultelor din 1928 în dezbateri parlamentare

Din 17 martie 1928 au început dezbaterile parlamentare pe marginea proiectului de *Lege pentru regimul general al cultelor* din România Mare.

În deschiderea ședinței *Senatului* din 17 martie 1928, David Candid a făcut următoarea declarație în numele P. N. Ț.: „P. N. Ț. constată că (legea cultelor) nu corespunde principiilor mai sus menționate, ci mai mult poate deveni o cauză primejdioasă de grave neînțelegeri între confesiunile din

51 „Cuvântul”, București, 3 martie 1928.

52 Vezi, în acest sens, ziarul „Cuvântul” din 5 martie 1928.

53 „Cuvântul”, București, 27 februarie, 1928.

54 „Telegraful Român”, Sibiu, 17 martie, 1928

55 Nae Ionescu, *Atleții bisericii dominante*, în „Cuvântul”, București, 14 martie, 1928.

56 Liviu P. Nasta, *Regimul cultelor. Principiile proiectului elaborat de Al. Lapedatu*, în ziarul „Adevărul”, București, 9 martie 1928, p. 1.

țară și, în special, între cele două biserici naționale. În consecință, hotărăște că nu acceptă acest proiect de lege⁵⁷.

Citind raportul *Comitetului delegaților* și proiectul de lege pentru culte, P. Gârboviceanu preciza, între altele, că în Vechiul Regat n-a fost o lege pentru regimul general al cultelor, întrucât erau suficiente dispozițiile Constituției. De altfel, „în tot trecutul nostru istoric a existat cea mai strânsă legătură între stat, popor și biserică. Sufletul poporului român s-a format și s-a cultivat prin biserică. A existat o așa intimitate între stat și biserică, încât noțiunile de stat și poporul român erau contopite în noțiunea de biserică ortodoxă⁵⁸. După 1918, remarca același vorbitor, „s-au schimbat lucrurile în ceea ce privește cultele [...], toate aceste culte au avut în trecut sub dominații străine și organizații diferite. Statul român, fiind un stat unitar, trebuie să aibă și o lege unitară relativ la culte, în care să se stabilească raportul dintre stat și diferite culte, precum și raportul dintre culte⁵⁹”.

Pe parcursul dezbaterilor din Senat exista un mare interes în rândul opiniei publice față de acest act legislativ, uneori încercându-se influențarea senatorilor pentru a accepta anumite cereri. Zilnic se primeau petiții, moțiuni și memorii din partea credincioșilor greco-catolici sau a unor reprezentanți ai cultelor. Spre exemplu, în ședința din 19 martie 1928, s-a citit o listă de șase moțiuni de protest împotriva înglobării cultului catolic la *Legea cultelor*, iar în ședința din 20 martie 1928 au fost anunțate șase moțiuni din partea mirenilor și a clerului unit din Ardeal, prin care se cerea retragerea proiectului de lege pentru culte. Alte moțiuni și petiții au fost trimise la Senat din partea uniților în zilele de 22 martie, 24 martie, 26 martie, 27, martie, 28 martie 1928, iar în ziua de 30 martie 1928, raportorul a primit *Moțiunea congresului general al românilor uniți din Ardeal*, ținut la Cluj. Se observă, așadar, sub ce presiune au dezbătut senatorii această dificilă problemă⁶⁰.

Dezbaterile au fost deosebit de animate, punându-se mult zel în susținerea pozițiilor confesionale sau politice. Au existat uneori și atacuri violente la adresa „uniților” care aduceau în Senat tot felul de moțiuni și petiții

57 Vezi: *Dezbateri parlamentare. Senat...*, Ședința din 17 martie 1928, în „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, din 28 aprilie 1928, p. 978.

58 *Ibidem*, p. 979.

59 *Ibidem*.

60 Constantin Schifirneț, *Biserică, stat și națiune*, studiu introductiv, în vol. *** , *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. XXII.

care nu se refereau la legea cultelor. De exemplu, în ședința din 20 martie 1928, în urma unui astfel de atac din partea preotului ortodox I. Turcu, senatorii țărăniști și episcopul Iulius Hossu s-au retras de la lucrările Senatului, fiind nevoie de intervenția ponderatoare a mitropolitului Pimen și a ministrului cultelor Al. Lapedatu pentru reluarea dezbaterilor în plen⁶¹.

Disputele publice dintre cele două Biserici românești au continuat pe tot parcursul desfășurării lucrărilor în Senat. De pildă, în duminica de 18 martie 1928, a avut loc o procesiune de protest a *uniților* din Tg. Mureș față de unele prevederi ale proiectului de lege pentru culte, acțiune neautorizată de guvern, care s-a soldat cu incidente de stradă (ciocniri între „uniți” și forțele de ordine). Evenimentele nu puteau fi trecute cu vederea în Senat. În ședința din 20 martie 1928, luând cuvântul mitropolitul greco-catolic Vasile Suciuc a citit telegrama pe care a primit-o în 19 martie 1928, legată de evenimentele de la Tg. Mureș. Apoi, ministrul cultelor, Al. Lapedatu a dat explicații legate de desfășurarea acestor incidente pe baza informațiilor obținute de la organele de siguranță națională⁶².

Câteva zile mai târziu, în ședința din 29 martie 1928, Al. Lapedatu a prezentat, în Senat, concluziile anchetei privind evenimentele de la Târgu – Mureș și a altor agitații din Ardeal, arătând că „răspunderea pentru aceasta o au, în primul rând chiar prelații uniți”⁶³. A reamintit, apoi, că înainte de a fi dat publicității textul proiectului de *Lege privind regimul general al cultelor din România*, „s-a comunicat particular și confidențial” prelaților uniți, pentru a cunoaște care sunt obiectivele lor la acest proiect. Dar, în loc de obiectiv, s-a pomenit „cu acea prematură și alarmantă circulară adresată clerului și poporului unit din Ardeal prin care erau preveniți că se află în fața unei mari primejdii pentru că legea cultelor ar urmări desființarea bisericii unite. Când se face dovada cu bugetul în mână că biserica unită este mai bine dotată decât biserica ortodoxă, a se afirma că biserica unită este persecutată constituie nu numai un patentat neadevăr, dar și o nesocotită ofensă adusă ministrului Cultelor”⁶⁴.

61 *Ibidem*.

62 Ziarul „Unirea” din 24 martie 1928, apare cu prima pagină în chenar negru și cuprinde un articol semnat de Alexandru Rus în care se relatează despre manifestările de la Târgu Mureș din 18 martie 1928 (Vezi pe larg articolele: Alexandru Rusu, *Cruci zdrobite*, în „Unirea”, Blaj, 24 martie, 1928, p. 1 și Pamfil Șeicaru, *Un avertisment cu referire la evenimentele de la Tg. Mureș*, în „Curentul”, București, 23 martie 1928, p. 2).

63 *Dezbateri parlamentare, Senat, Ședința din 29 martie 1928*, în „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, 28 aprilie 1928, p. 1315

64 *Ibidem*.

Dincolo de polemicile ce s-au purtat pe marginea proiectului legii cultelor, discursurile prelaților români în Parlament (fie ei ortodocși, fie greco-catolici) au fost interesante și substanțiale prin argumentele teologice, confesionale, juridice și istorice aduse în dezbatere, la care s-a adăugat dialogul viu între ierarhii celor două Biserici românești. Dintre cei 46 de vorbitori pe marginea proiectului legii cultelor, 20 au fost clerici. Marele mitropolit N. Bălan al Ardealului a ținut un discurs de 4 ore, fiind felicitat de primul-ministru și de toți membrii guvernului⁶⁵.

La finalul dezbaterilor parlamentare, care au durat mai multe săptămâni, a vorbit ministrul cultelor Al. Lapedatu, considerațiile sale fiind răspunsuri la obiecțiile făcute proiectului de lege sau explicații referitoare la unele momente din istoria națională. Între altele, aduce argumente pentru susținerea ideii că Biserica Ortodoxă Română este Biserică dominantă în Statul român, subliniind că această poziție nu presupune condiții particulare sau prerogative speciale pe care să le exercite în detrimentul altor culte. Apoi, explică de ce a fost oportună legea cultelor: reglementa raportul dintre culte și stat în România; reglementa raporturile dintre culte; în acel moment exista o legislație haotică referitoare la culte cu efecte uneori negative asupra suveranității statului, dintre care ministrul cultelor menționa: existența unor eparhii cu teritoriul de jurisdicție dincolo de granițele românești; episcopi ce aveau scaunul de reședință în străinătate; înființarea de eparhii fără a avea acordul statului etc.⁶⁶.

Prin *Legea cultelor* din 1928 se urmărea, între altele, și interzicerea sectelor „care, prin principiile profesate și practici, aduc atingere ordinii publice, legilor de organizare ale statului”⁶⁷.

Referindu-se la poziția statului român față de *Biserica Ortodoxă Română* ministrul cultelor arăta că această Biserică dominantă nu poate fi în afara statului, deoarece între cele două instituții a existat de la începutul organizării statale o legătură indestructibilă, și de aceea, în Constituție, s-au prevăzut norme speciale pentru Biserica Ortodoxă Română. Cât privește reunirea celor două Biserici românești, aceasta trebuie să se facă

65 Discursul mitropolitului ortodox N. Bălan al Ardealului s-a bucurat de aprecieri elogioase nu numai din partea guvernului român, ci și din partea unor personalități culturale, între care amintim pe Nichifor Crainic. (vezi articolul lui Nichifor Crainic, *Oratorul Ortodoxiei*, în „Curentul”, București, 1 aprilie 1928).

66 Constantin Schifirneț, *Biserică, stat, națiune, studiul introductiv*, în vol. ***, *Biserica noastră și cultele minoritare...*, p. XXV.

67 *Ibidem*.

„prin evoluția firească a lucrurilor”⁶⁸. În privința controversatului art. 45 din legea cultelor, ministrul Al. Lapedatu declara: „câtă vreme suntem aici și purtăm răspunderea guvernării avem datoria să asigurăm liniștea sufletească și pacea între confesiuni și în primul rând între confesiunile fraților de același sânge”⁶⁹. Până la urmă, după dezbateri furtunoase, controversatul art. 45, devenit art. 47, se scoate din proiect la propunerea lui Bogdan Dui-că. Luând cuvântul, din nou, mitropolitul Ardealului N. Bălan a declarat: „Renunțând la art. 47 al legii, guvernul, prin consecințele logice ale acestei renunțări, care nu pot fi interpretate altfel, s-a raliat la teza extremistă a minorităților”⁷⁰. A dat citire *Declarației Episcopatului Bisericii Ortodoxe Române*, semnată de Pimen, mitropolitul Moldovei, Nicolae, mitropolitul Ardealului, Gurie, arhiepiscop al Basarabiei, Roman, episcop al Oradiei, N. Ivan, episcop al Vadului, Feleacului și Clujului, Lucian, episcop al Romanului, Grigorie, episcop al Aradului, Ienopolei, Hălmagiului și al părților din Banat, Nichita al Argeșului, Ghenadie al Buzăului⁷¹.

Declarația sublinia, între altele, că *Legea cultelor* cuprinde dispoziții în flagrantă contradicție cu prevederile *Constituției României* din 1923, precum și dispoziția care lezează principiul fundamental al libertății de conștiință. „Acest episcopat, conștient de misiunea sa, nu poate întrelăsa să nu înfățișeze în adevărata ei lumină, postura piezișă în care se găsesc Înaltele Corpuri legiuitoare, nevoite să legifereze fără să fie asigurată, în prealabil deplina libertate de conștiință și de acțiune. De aceea, Episcopatul ortodox român ia cu profund regret la cunoștință de nesocotirea dezideratelor sale, izvorâte din logica faptelor, întemeiate pe drepturile imprescriptibile ale Bisericii Ortodoxe Române în care este reprezentată covârșitoarea majoritate a populației românești, refuzând, în virtutea conștiinței sale de demnitate și înalt patriotism, orice restricțiuni, precum și orice știrbire ce s-ar aduce în aceste clipe suveranității naționale[...]. Împotriva uzanțelor internaționale celor mai elementare, subordonând poziția menținerii neștirbite a suveranității interne, unor considerațiuni de oportunism lipsit de temeiul adevărului, guvernul român a crezut a fi în drepturile sale legitime încercând a adopta și pune în concordanță dispozițiunile cuprinse în

68 *Ibidem*, p. XXV-XXVI.

69 *Dezbateri parlamentare. Senat, Ședința din 29 martie 1928*, în „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, 28 aprilie 1928, p. 1358.

70 *Ibidem*, p. 1359-1360.

71 *Ibidem*, p. 1360.

legea cultelor cu textul convențiunii încheiate anterior cu Vaticanul (Concordatul n. n.), impunând, în chipul acesta, țării întregi respectarea voinței și intereselor unei organizații eclesiastice din afara fruntariilor României. Episcopatul ortodox român își formulează rezervele și-și manifestă voința sa fermă de a vedea îndeplinită toată dreptatea și salvardată suveranitatea națională internă a statului român [...]. Nu va înceta nici de acum înainte un singur moment de a lupta pentru triumful unei cauze superioare care este a noastră a tuturor, ca și a guvernului român deopotrivă, și de a încerca prin mijloace de persuasiune[...] de a repune Biserica Ortodoxă Română în plenitudinea drepturilor sale pentru îndeplinirea misiunii istorice ce i s-a încredințat”⁷². După prezentarea *Declarației*, mitropolitul Nicolae Bălan a părăsit sala Senatului, urmat de episcopul Roman Ciorogariu al Oradei. Ministrul cultelor face referire la Declarația Episcopatului ortodox român, precizând că: „nu avem nevoie de sfătuitori și apărători ai demnității și suveranității naționale, câtă vreme o știm și o putem singuri reprezenta și apăra”⁷³. Supus, la vot, proiectul de lege pentru regimul general al cultelor a fost aprobat cu 140 de voturi *pentru* și 8 *împotriva*. După vot, luând cuvântul, prim-ministrul Vintilă Brătianu a subliniat importanța votării acestui proiect de lege a cultelor, care este una din legile cele mai importante, „dar și una dintre cele mai greu de făcut, tocmai fiindcă pune în joc chestiuni care, prin tradiția lor, erau de o natură mai delicată”⁷⁴.

Proiectul de *Lege pentru regimul general al cultelor* a fost dezbătut și în *Adunarea Deputaților* în zilele de 4-6 aprilie 1928, fiind aprobat fără dispute aprinse, cu 126 voturi *pentru* și 5 *împotriva*. În raportul *Comisiei permanente a Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor*, prezentat de prof. dr. I. Mateiu în fața Adunării Deputaților, se sublinia astfel poziția Statului român față de cultele religioase din România: „Statul român, creat și dezvoltat pe temeiurile sigure ale creștinismului istoric, a înțeles în toate împrejurările că Biserica, prin înalta ei chemare spirituală, constituie unul din așezămintele fundamentale în opera de închegare și perfecționare a societă-

72 *Ibidem*, p. 1360-1361.

73 *Ibidem*, p. 1362. Ziarele „*Politica*”, „*Adevărul*”, „*Dimineața*” etc., exprimau opinii critice față de *Declarația Episcopatului ortodox român*, apreciind retragerea art. 45 (47) din proiectul de lege a cultelor. De pildă, Liviu Nasta, preciza într-un articol, din „*Adevărul*”, din 3 aprilie 1928, că „*Votarea art. 47 ar fi însemnat dezlănțuirea unor lupte confesionale între români, cum nu cunoaștem în istoria neamului*”.

74 *Dezbateri parlamentare. Senat, Ședința din 31 martie, 1928*, în „*Monitorul Oficial*”, Partea a III-a, 28 aprilie 1928, p. 1365.

ții omenеști[...]. De aceea România a acceptat doctrina politică a legăturii dintre stat și culte, alegând dintre diferitele sisteme pe acela al superiorității statului față de biserică, numit și sistemul autonomiei bisericești. Dându-și seama că acest sistem răspunde nu numai evoluției noastre, dar și tradiției diferitelor culte, statul român a socotit că urmează o politică înțeleaptă atunci când, păstrând autonomia pe seama cultelor, în care acestea au trăit veacuri neîntrerupte, înțelege s-o acorde și altora, care n-au avut-o spre a realiza astfel principiul egalei lor protecțiuni”⁷⁵.

Făcând sumare considerații pe seama Legii cultelor din 1928, precizăm că ea cuprinde patru capitole: reglementarea obligațiilor cultelor în Statul român, drepturile cultelor, raportul dintre culte și Stat, relația dintre culte.

În esență, ea prevedea egalitatea tuturor indiferent de religie; interzicerea constituirii organizațiilor politice pe baze confesionale și a tratării chestiunilor politice în Biserică; caracterul laic al Statului român; condiții minime pentru a fi membru al clerului – cetățenie română, să se bucure de toate drepturile civile și politice, să nu fie condamnat; cunoașterea de către stat a provenienței averilor cultelor; dreptul pentru culte de a înființa, administra și controla instituții culturale și de binefacere în limitele legii; călăuzirea raportului dintre Stat și culte pe principiul egalei protecții în temeiul articolului 22 din Constituție; vegherea de către stat a activității cultelor să nu primejduiască ordinea publică și siguranța țării; recunoașterea șefilor cultelor numai după aprobarea de către Regele României; controlul statului asupra sumelor acordate de la buget pentru a constata dacă s-au cheltuit potrivit destinației; reglementarea regimului ordinelor și congregațiilor statului să fie numai în limba română; obligativitatea studiului istoriei, limbii și literaturii române în instituțiile confesionale de învățământ⁷⁶.

Legea cultelor din 1928 ordona raporturile statului cu toate cultele minoritare din România, astfel încât ființarea lor să conducă la o funcționare normală a societății românești. Era o lege modernă, inspirată de realitățile istorice, spirituale și confesionale concrete ale României Mari și bazată pe normele de drept internațional, dar care nu a luat în seamă cererile legitime ale Bisericii Ortodoxe Române. Din acest motiv, *Legea regimului*

75 Vezi: *Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților...*, Ședința de miercuri, 4 aprilie 1928, în „Monitorul Oficial”, nr. 96, 23 iunie 1928, p. 3117-3128; Ședința de joi, 5 aprilie 1928, în „Monitorul Oficial”, nr. 97, 14 iulie 1928, p. 3131-3144.

76 Constantin Schifirneț, *Biserică, stat și națiune, studiu introductiv*, în vol. *** , *Biserica noastră și cultele minoritare ...*, p. XXIX-XXX.

general al cultelor din România a fost primită cu foarte multe rezerve de către Biserica Ortodoxă Română. Menționăm doar două dintre opiniile ortodoxe contemporane referitoare la *Legea cultelor din 1928*. Î. P. S. Bartolomeu (Valeriu) Anania, Arhiepiscopul și Mitropolitul Vadului, Feleacului și Clujului afirma despre această lege: „Cu toate modificările suferite, *Legea cultelor din 1928* nu s-a putut pune în întregime de acord cu Constituția (din 1923 n.n) nici cu Concordatul (încheiat cu Vaticanul în 1927 n.n), ea conturându-se și rămânând în stare hibridă”⁷⁷. În aceeași gamă de aprecieri se înscrie și P. C. Pr. Academician Mircea Păcurariu, când preciza: „Un nou prilej de nedreptățire a Bisericii Ortodoxe Române a apărut în 1928, când Parlamentul a votat *Legea generală a cultelor*. Și această lege crea un regim de favorizare pentru celelalte culte din țară, îndeosebi pentru cel catolic”⁷⁸.

Regimul comunist din România a abrogat *Legea pentru regimul general al cultelor din România* din anul 1928, precum și *Legea de organizare a Bisericii Ortodoxe Române* din 1925. La 4 august 1948, s-a promulgat o nouă *Lege pentru regimul general al cultelor din România*, în baza căreia Sfântul Sinod a elaborat, în octombrie 1948, *Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*⁷⁹. *Legea cultelor din 1948* nu recunoștea legalitatea cultului greco-catolic, fapt pentru care, cei mai mulți dintre preoții și credincioșii uniți au hotărât trecerea la Biserica Ortodoxă Română. Acest demers a fost considerat de către ierarhii Bisericii Ortodoxe Române ca un act de reîntregire a Bisericii Ortodoxe Române, după sute de ani de dezbinare bisericească în Ardeal⁸⁰. O parte dintre ierarhii Bisericii unite cu Roma au refuzat revenirea la Biserica Ortodoxă Română, preferând să sufere în închisorile comuniste. După revoluția din 1989, s-a finalizat, s-a

77 Valeriu Anania, *Pro memoria. Acțiunea catolicismului în România interbelică*. E. I. B. M. B. O. R., București, 1992, p. 27.

78 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*., Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1996, p. 438.

79 *Ibidem*, p. 456.

80 Pentru actul reîntregirii Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania în anul 1948, vezi: Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Încercări și reveniri de preoți și parohii unite în sânul Bisericii strămoșești până în anul 1948*, în revista „Biserica Ortodoxă Română” (anul LXXXVI), București, 1968, nr. 9-10, p. 1195-1212; N. Mladin, *Biserica Ortodoxă Română una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968, p. 310; Nestor Vornicescu, *Pentru refacerea unității Bisericii străbune*-Alba Iulia, 27 februarie 1939, în „Biserica Ortodoxă Română”, (anul CVIII), București, 1990, nr. 7-10, p. 143-174; Iorgu D. Ivan, *Organizarea și administrarea „Bisericii Ortodoxe Române” în ultimii 50 de ani (1925-1975)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, (anul XCII), București, 1975, nr. 11-12, p. 1406-1420.

ratificat și s-a publicat un nou proiect de *Lege pentru regimul general al cultelor din România* care reglementează raporturile dintre Statul român și culte și raporturile dintre cultele din România postdecembristă.

Bibliografie:

- * Anania, V., *Pro memoria. Acțiunea catolicismului în România interbelică*. E. I. B. M. B. O. R., București, 1992.
- * Banciu, A., *Rolul Constituției din 1923 în consolidarea unității naționale*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- * *Legea cultelor*, în „Cuvântul”, 23 februarie 1928.
- * Bălan, N., *Evanghelia și democrația. Ortodoxia și neamul. Biserica și statul* (Discurs în Senatul României), Sibiu, 1923;
- * Bălan, N., *Biserica neamului și drepturile ei*, Sibiu, 1928;
- * Bălan, N., *Biserica împotriva Concordatului. Discurs rostit de Dr. Nicolae Bălan la Senat*, Sibiu, 1929;
- * Bălan, N., *Biserica Ortodoxă și Concordatul*, în „Revista teologică”, (anul XIX), Sibiu, 1929;
- * *** *Biserica și viața*, Sibiu, 1947;
- * *** *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii cultelor-1928*, Îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, Editura Albatros, București, 2000;
- * Bucălea, A. Gh., *Probleme în legătură cu canonicitatea în perioada reorganizării Bisericii Ortodoxe Române, între anii 1918-1925*, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, (anul LXXXVII), București, 1969, nr. 11-12;
- * Cantacuzino, A., *Dezmeticiți-vă!*, în „Universul”, București, 5 martie, 1928.
- * Câdea, R., *Organizarea bisericească în Constituție*, în vol. „Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor”, Ed. Humanitas, București, 1990.
- * Ciuhandu, Gh., *Reorganizarea centrelor ierarhice și unificarea bisericească*, București, 1923;
- * Ciuhandu, Gh., *Patronatul ecleziastic ungar în raport cu drepturile Statului Român*, Arad, 1928;
- * Crainic, N., *Oratorul Ortodoxiei*, în „Curentul”, București, 1 aprilie 1928.
- * Crainic, N., *Mărturii. Zile albe, zile negre*, vol. II, 1919-1944, text stabilit și îngrijit de Mircea Cenușă, în „Tribuna”, (anul II), serie nouă, Cluj, nr. 29 (1752), din 19 iulie, 1990.

- Cristea, M, *Principiile fundamentale pentru organizarea unitară a Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1920;
- Comșa, Gh. G., *Unificarea organizației noastre bisericești*, Sibiu, 1919;
- „Curentul”, (anul I), București, nr. 16, joi, 26 ianuarie, 1928.
- „Cuvântul”, București, 23 ianuarie 1928, p. 1.
- ***, *Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților. Sesiunea ordinară (prelungită) 1927-1928, Ședința de miercuri, 4 aprilie 1928*, în „Monitorul Oficial”, nr. 94, 21 iunie 1928.
- ***, *Dezbateri parlamentare, Senat, Ședința din 29 martie 1928*, în „Monitorul Oficial”, Partea a III-a, 28 aprilie 1928.
- Dumitriu-Snagov, I., *Relațiile dintre Stat și Biserică*, Ed. Garamond, București, 1991;
- Ferencz, B., *A vallas Királi felsegjogok (Drepturile suverane în afacerile religioase)*, Budapest, 1894;
- Floca I. N., *Din istoria dreptului românesc. III. Concordatul, act diplomatic în slujba acțiunii catolice*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1933;
- Georgescu, I., *Momente din viața Bisericii unite din ultimii zece ani (1918-1928)*, București, 1929;
- „Generația Unirii”, Cluj, nr. 6, 1929;
- Ghibu O., *Necesitatea unei revizuirii radicale a situației profesionale din Transilvania*, Tipografia Națională, Cluj, 1923;
- Ghibu, O., *După cinci ani de la Unire*, Tipografia Națională, Cluj, 1924;
- Ghibu, O., *Pe marginea unei reviste catolice din Transilvania*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1928.
- Ghibu, O., *O imperioasă problemă națională: unitatea religioasă a românilor*, Tiparul Tipografiei „Ateneul”, Beiuș, 1931;
- Ghibu, O., *Acțiunea catolicismului unguresc și a Sfântului Scaun în România întregită*, Ed. Institutului de arte grafice „Ardealul”, Cluj, 1934;
- Ghibu, O., *Nulitatea Concordatului dintre România și Sfântul Scaun*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1935;
- Goldiș, V., *Despre problema naționalităților*, București, 1976;
- Goga O., *Probleme religioase*, în „Țara noastră”, București (anul III), nr. 1, 24 decembrie 1922;
- Gyarfás, E., *Le Concordat et les catholiques de Transilvanie. Discours au Senat, 23 mai 1929*, în „Glasul minorităților”, (anul VII), București, 1929, nr. 6;

- Hamangiu, C., *Codul general al României. Legi noi de unificare*, vol. XV-XVI, 1926-1929, București, 1930.
- Iacob, L., *Regimul cultelor în România Întregită*, Ed. Ramuri, Craiova, 1931;
- Iacob, L., *Cultul catolic în România. Concordatul cu Vaticanul*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1933;
- Iacob, L., *Biserica dominantă și egala îndreptățire a cultelor*, Tiparul Tipografiei Diecezane din Arad, Arad, 1936;
- Iacob, L., *Natura juridică a Patronatului suprem și drepturile suverane ale Statului român*, Ed. Institutului de arte grafice „Ardealul”, Cluj 1938;
- Ionescu, N., *Protestul Blajului*, în „Cuvântul”, București, 18 februarie 1928.
- Ionescu, N., *Atleții bisericii dominante*, în „Cuvântul”, București, 14 martie 1928.
- Ionescu, N., *Roza vânturilor*, Ed. Hiperion, Chișinău, 1993.
- Iorga, N., *Dreptatea noastră*, în „Unirea”, (anul XXXVIII), Blaj, nr. 15, 14 aprilie, 1928.
- Ivan, I. D., *Organizarea și administrarea „Bisericii Ortodoxe Române” în ultimii 50 de ani (1925-1975)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, (anul XCII), București, 1975, nr. 11-12.
- Kalman, M., *A Katholikus autonomia Magyarországon (Autonomia catolică în Ungaria)*, Budapest, 1907;
- Kosutány, I., *Egyházjog (Drept Bisericesc)*, Cluj, 1906;
- Lepadatu, A., *Două cuvântări cu privire la noua lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române.*, București, 1925.
- Lepadatu, A., *Concordatul*, în „Generația Unirii”, anul I, București, 1929, nr. 6.
- ***, *Legea și statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1925;
- Lupaș, I., *Chestiunea Concordatului în raport cu suveranitatea Statului român și cu programul istoric al Partidului Național din Transilvania*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1928;
- Mateiu, I., *Valoarea Concordatului încheiat cu Vaticanul*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1929;
- Mladin, N., *Biserica Ortodoxă Română una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968;
- Moldovan, V., *Biserica Ortodoxă Română, și problema unificării. Studiu de drept bisericesc*, Cluj, 1921;
- Moldovan, Ș., *Concordatul în dreptul internațional și Concordatul Statului român cu Vaticanul*, Sibiu, 1942;

- ♦ *** „Monitorul Oficial” al României, nr. 97, miercuri, 6 mai 1925;
- ♦ *** „Monitorul Oficial”, al României, nr. 282, joi, 29 martie 1923;
- ♦ Nasta, L. P., *Regimul cultelor. Principiile proiectului elaborat de Al. Lapedatu*, în ziarul „Adevărul”, București, 9 martie 1928.
- ♦ Neagoe, S., *Istoria guvernelor României*, Ed. Machiavelli, București, 1995.
- ♦ „Neamul Românesc”, (anul XXIV), București, nr. 117, 2 iunie 1929.
- ♦ *** „Omagiul Înalt Prea Sfinției Sale dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului. La douăzeci de ani de arhipăstorire. Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1940.
- ♦ Opreș, I., *Al. Lapedatu în cultura română*, Ed. Enciclopedică, București, 1996.
- ♦ *** „Patriarhia Ortodoxă Română și Concordatul. Hotărâre luată de Sfântul Sinod în ședința de la 24 mai 1929, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1929;
- ♦ Păcurariu, M., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române.*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 1996.
- ♦ Păcurariu, M., *Încercări și reveniri de preoți și parohii unite în sânul Bisericii strămoșești până în anul 1948*, în revista „Biserica Ortodoxă Română” (anul LXXXVI), București, 1968, nr. 9-10;
- ♦ Plopu, G., *Patronat și inspecțiune*, Tipografia și Litografia românească, Oradea, 1926;
- ♦ Popescu-Prahova, N. Gr., *Raportul dintre Stat și Biserică*, Tipografia „Unirea clericilor ortodocși din Basarabia”, Chișinău, 1936;
- ♦ Popescu, T., *Cea mai mare primejdie națională a României: Concordatul cu Papa*, Ed. Institutului de Arte Grafice „Răsăritul”, București, 1927;
- ♦ Popovici, N., *Opinii asupra proiectului de modificare a Legii și statutului pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1936;
- ♦ Runcan, N., *Concordatul Vaticanului cu România. Considerații istorico-juridice*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2000;
- ♦ Runcan, N., *Tratatul pentru semnarea și ratificarea Concordatului României cu Vaticanul*, în „Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei”, (anul IV), Constanța, 2000, nr. 7;
- ♦ Runcan, N., *Implicații politico-religioase ale Concordatului României cu Vaticanul*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2003.
- ♦ Runcan, N., *Relațiile României cu Vaticanul în perioada interbelică*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2004;
- ♦ Rusu, Al., *Cuvântul arhierilor*, în „Unirea”, Blaj, 18 februarie 1928.

- * Rusu, Al., *Nebunia ortodoxă*, în „Unirea”, Blaj, 17 martie, 1928.
- * Savin, I. G., *Biserica română și noua ei organizare*, București, 1925;
- * Stan, L., *Mitropolitul N. Bălan, apărătorul și plinitorul tradiției șaguniene*, în vol. „Omagiu Î.P.S. Sale Dr. N. Bălan mitropolitul Ardealului”, Sibiu, 1940;
- * Stan, L., *Legea cultelor*, București, 1950;
- * Stan, L., *Relațiile dintre Biserică și Stat*, în „Ortodoxia”, anul IV, București, 1952, nr. 3-4;
- * Stan, L., *Biserică și Cult în Dreptul internațional*, în „Ortodoxia”, (anul VIII), 1955, nr. 4;
- * Șeicaru, P., *Episcop catolic terorizând învățători de stat*, în „Curentul”, (anul I), București, vineri, 10 februarie, 1928, nr. 31.
- * Șesan, M., *Unificarea bisericească din 1918 ca act de întărire a unității politice a statului român*, în „Mitropolia Ardealului”, (anul XIII), Sibiu, 1968, nr. 11-12, p. 830-843;
- * Șesan, V., *Reflexiuni asupra unificării organizației Bisericii Ortodoxe în România întregită*, Cernăuți, 1923;
- * Șesan, V., *Modificarea Legii și Statutului pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, Cernăuți, 1936.
- * „Telegraful Român”, (anul LXXVI), Sibiu, nr. 21, 10 martie, 1928; nr. 31-32, 15 aprilie 1928;
- * Țancov, Șt., *Statul și Biserica*, Sofia, 1931.
- * „Unirea”, Blaj, 21 ianuarie 1928.
- * „Viitorul”, (anul XX), București, nr. 6382, 26 mai, 1929;
- * Vilmos, F., *A magyar Kiralyi Kegyuri Jog Szent Isvantol Maria Tereziag* (Dreptul de patronat al regilor unguri de la Sfântul Ștefan până la Maria Tereza), Budapest, 1895.
- * Vornicescu, N., *Pentru refacerea unității Bisericii străbune-Alba Iulia*, 27 februarie 1939, în „Biserica Ortodoxă Română”, (anul CVIII), București, 1990, nr. 7-10;
- * Zoltan, M., *A fokegyuri joges a forradalom* (Dreptul de patronat suprem și revoluție) Budapest, 1920.
- * Zoltan, K., *Katholikus Egyházjog* (Drept bissericesc catolic), Pecs, 1927.